

Черник П.П.

Стратегічні прорахунки Російської Федерації в розв'язанні війни в Україні навесні 2014 року

УДК 355.433(470) 355.433.1
(477)«321»«2014»

Черник П.П.,
кандидат політичних наук, доцент,
начальник кафедри іноземних мов
та військового перекладу
Національної академії сухопутних
військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного

У статті комплексно проаналізовано стратегічні помилки Російської Федерації в розв'язанні гібридної війни проти України. Доведено, що своїми діями Росія повністю перекреслила наявний уклад міжнародної системи, що матиме серйозні наслідки як для самої Росії, так і для балансу світових сил.

Ключові слова: гібридна війна, міжнародна система, геополітичні інтереси.

В статті комплексно проаналізовано стратегічні помилки Російської Федерації в розв'язанні гібридної війни проти України. Доказано, що своїми діями Росія повністю перекреслила наявний уклад міжнародної системи, що матиме серйозні наслідки як для самої Росії, так і для балансу світових сил.

ной системы, что будет иметь серьезные последствия как для самой России, так и для баланса мировых сил.

Ключевые слова: гибридная война, международная система, геополитические интересы.

The strategic mistakes of the Russian Federation in solving the hybrid war against Ukraine have been comprehensively analyzed in the article. It has been proved that with its actions Russia completely negated the existing structure of the international system, that will have serious consequences both for Russia and the balance of the world forces.

Key words: hybrid war, international system, geopolitical interests.

Місце будь-якої країни у світовій системі формується її залежностями від різних чинників. Росія залежить від такого: а) світових фінансових інститутів, які кредитують її неефективну економіку; б) доступу до ринків покупців з обмеженим асортиментом її продукції, де лівову частку займає продаж вуглеводнів, металу, аграрної сировини та експорт зброї; в) відставання у військовій галузі, де домінують США, які досягли критичної переваги в низці напрямів; г) демографічних ризиків, які створили загрозу втрати низки регіонів РФ. Ці чинники роблять позиції Росії нестійкими в умовах посилення турбулентності світової системи. Тому Москва здійснила спробу змінити баланс сил на свій бік, щоб через переформатування геополітичної конфігурації зміцнити свої позиції (стратегічні й економічні) у Східній Європі, навіть побудувати альтернативну цивілізацію «російський світ», де Україна відіграє ключову роль не тільки воріт із Євразії до Європи й навпаки, а й духовно-ідеологічного центру, генетичного, інтелектуального та промислового ресурсу тощо.

Стратегія Росії щодо України визначається такими мотивами. По-перше, Росії необхідні економічні активи Південного Сходу України, щоб встигнути закінчити модернізацію армії. Це неможливо без низки високотехнологічних підприємств України. Крім того, в умовах посилення боротьби за ринки контроль над Україною зміцнює стійкість економіки Росії. Спроба України закрити свої потреби в енергозабезпеченні сланцевим газом завдає Росії потенційних збитків у сотні мільярдів доларів США тощо. По-друге, після перемоги Майдану-2 Україна може увійти до НАТО і ЄС, В. Путін поспішає взяти під контроль ті частини України, які дають змогу посилити позиції Росії напередодні нової хвилі кризи.

Звідси впливає логіка дій В. Путіна в Україні. В. Путін розуміє, що в середньостроковій перспективі позиції РФ будуть погіршуватися, оскільки країна дуже залежна від зовнішньої кон'юнктури на сировину. Спад експорту буде погіршувати стан економіки, що спричинить соціальну напруженість і може похитнути настрої олігархічної верхівки, що, у свою чергу, загрожує падінням режиму В. Путіна. Тому президент РФ пішов «ва-банк», розігруючи українську карту. Окупувавши Крим, В. Путін сфокусував увагу народу й отримав величезний рейтинг. Санкції Заходу б'ють по олігархах, послаблюючи їх і тим самим нівелюючи їх як загрозу в середньостроковій перспективі. В. Путін намагається досягти такої стратегічної позиції, що надасть йому можливість убезпечитися від будь-якої контрри США.

Росія не може не продовжувати конфлікт доти, поки вона не досягне ситуації «почесного миру» в розумінні російського президента. Цей сценарій принципово неможливо реалізувати, так що уповільнений конфлікт із періодами загострень на Сході України залишатиметься частиною української реальності. Однак у довгостроковій перспективі Росія швидше за все програє цю боротьбу, тому що її перспективи формують її залежності. Росія готова до нового переділу світу ще меншою мірою, ніж СРСР або царська Росія в 1914 році. Вона не має ні диверсифікованої економіки, ні сучасної військової потужності, ні людських ресурсів. На нашу думку, «гібридна війна», котра була розв'язана Москвою з метою реінтеграції/розчленування України, наразі зазнала поразки, однак це зовсім не означає, що кремлівські еліти остаточно відмовилися від розіграшу «української карти» в силовому форматі.

Варто констатувати, що дослідження є однією з перших спроб дати науково виважену оцінку стратегічним прорахункам Росії в прагненні повер-

нути Україну у власне геополітичне лоно через розв'язання гібридної війни навесні 2014 року.

Мета статті – комплексний аналіз стратегічних геополітичних прорахунків Російської Федерації в розв'язанні гібридної війни проти України.

В основу роботи покладено сучасну методологію геополітичного дослідження, яка утвердилася в науці про міжнародні відносини під впливом критичних підходів кінця 80-х початку 90-х рр. ХХ ст. й актуальної дискусії з приводу глобалізації [2; 4; 9].

Розв'язуючи «гібридну війну» проти України з метою реалізації низки стратегічних цілей (див. вище), як нам видається, РФ допустилася фундаментальних прорахунків, котрі в підсумку впливають як на саму російську державу, так і на зміну усталених правил гри на міжнародній арені.

Насправді, нічого нового в концепції «гібридної війни», автором якої в РФ є начальник Генштабу генерал В. Герасимов, який виклав її в січні 2013 року, немає. Майже всі методи «гібридної війни» використовувалися й у попередніх світових війнах [3; 5]. Так, зокрема, те, що війна на Донбасі велася саме військовими Росії, не було секретом для урядів європейських країн, як і те, що військові РФ збили малайзійський лайнер. Однак офіційне визнання цих фактів вимагало б і логічних дій: оголошення війни Росії як агресору, тим більше, що Великобританія та США повинні були це зробити за «Будапештським договором» ще в момент окупації Криму. Але ні США, ні ЄС не були готові до цього ні морально, ні технічно, і що особливо важливо – політично й економічно.

Передбачалося, що в перспективі в міру демократизації політичної системи РФ відбудеться злиття ЄС і РФ, яку Захід також бачив щитом від можливої експансії Китаю. Кремль зовні погоджувався з такою політикою, але готував свій варіант об'єднання простору від Лісабона до Владивостока, але не як злиття, а як поглинання Європи Російською «неоімперією». ЄС і США настільки повірили у свій план дружнього злиття, що сприйняли російсько-грузинську війну 2008 року як непорозуміння, викликане приведенням у норму, хай і варварським шляхом, помилкових етнічних кордонів, що дісталися в спадщину від СРСР [7].

Агресивність путінського режиму має кілька причин, а саме: після Майдану в Кремлі остаточно усвідомили, що «неосталіністський» режим у Росії історично приречений і нові протести, схожі на «болотний», він навряд чи вже зможе придушити. Кремль шукає порятунку від революції у війні, не винайшов нічого нового, почавши вторгнення в Україну під прапором «російської весни». Однак не було враховано трьох моментів. Насамперед те, що у війни своя логіка і її легше почати, ніж закінчити; Росія не готова до такої війни; «неосталіністський» режим не повинен її програти, якщо хоче зберегтися [7].

Розглянемо ситуацію в Україні через призму системи координат В. Путіна з одного-єдиного погляду. Нагадаємо, що мета-мінімум – недопущення інтегрування України з ЄС, мета-максимум – інкорпорування України до Росії. Уявімо собі таке: воєнні дії на Сході не розпочалися, у Донецьку та Луганську вирували б проросійські мітинги, жителі Донбасу не визнавали б нову українську владу законною. Росія вела б проти України постійну інформаційну війну, однак ні зброю сепаратистам не постачала б, ані своїх військових не відряджала [1].

Що було б результатом? По-перше, президентські вибори в Україні навряд чи пройшли б в один тур. По-друге, Євросоюз поставився б до України обережніше, зовсім не факт, що Угоду про асоціацію було б підписано. А якщо Угоду про асоціацію з ЄС і було б підписано, проблеми неодмінно виникли б на етапі її ратифікації парламентами країн-членів Євросоюзу. Зважаючи на внутрішню напруженість в Україні, фінансова допомога з боку Заходу, імовірно, була б істотно меншою. Ба більше, за таких умов Росія та проросійські сили в Україні, імовірно, могли б рано чи пізно дотиснути ідею автономізації Донбасу, а то й федералізації всієї України. Тепер, після факту війни, ані про яку автономізацію Донбасу, а тим паче федералізацію України мови вже немає й бути не може [1].

Провідна думка була такою: ЄС не інтегрує до себе країни, які мають територіальні суперечки, а отже, Росія мусить висунути до України територіальні претензії, а то й напасти на неї, окупавши частину її території, і тоді двері ЄС для України зачиняться. За правилами ЄС, країна, що інтегрується, сама не мусить мати територіальних претензій до інших країн. Наприклад, 2004 року членом ЄС став Кіпр, чий офіційно визнаний уряд не контролює всієї офіційно визнаної території країни. Повторимо: нелояльний до Києва, протестний, але мирний Донбас був би таким головним боєм для України, із якого Росія могла б мати користь роками й десятиліттями [1].

Існує ще один варіант: Росія може намагатися перетворити Донбас на зону замороженого конфлікту на кшталт абхазького або придністровського. Однак це теж не так просто. Передусім абхазький, південноосетинський і придністровський конфлікти сталися одразу після розпаду СРСР.

Отже, на 1 січня 1987 року кількість населення Абхазії становила 535 000 жителів, відтоді вона скоротилася приблизно вдвічі. Населення Південної Осетії становило менше ніж 100 000 і відтоді також дуже скоротилося. Близько 500 000 налічувало й населення Придністров'я. Контрольована сепаратистами територія в Донбасі – це кілька мільйонів осіб. Це – зруйнована інфраструктура. Це – шахти, які нікому в Росії не потрібні: у росій-

ському Східному Донбасі їх практично не лишилося. Це – металургійні заводи, що працюють на криворізькій руді і стануть конкурентами для російських металургійних гігантів – Нижнього Тагілу, Магнітогорська, Череповця тощо [1].

Тобто, у межах нинішніх кордонів Донецьк і Луганськ мають критично низьке геостратегічне значення для Росії. Крім того, незалежний Донбас вимагатиме значних витрат з боку Росії, якій, очевидно, доведеться відновлювати й підтримувати його економіку. На відміну від Придністров'я чи Абхазії, Донбас – це індустріальний регіон, який залежить від субсидій; його інфраструктура зруйнована; не врегульовано легальний статус самопроголошених «народних республік», через що стане неможливою торгівля промислових підприємств Донбасу зі світом [8].

Також вважаємо, що конфлікт у такому вигляді гарантує, що в довгостроковій перспективі українська держава реконсолідується навколо антиросійських настроїв і антиросійської політики. Росія буде не здатна нормалізувати свої відносини з Україною ще десятки років. Більше того, підтримка В. Путіним донбаських сепаратистів стала «останнім цвяхом» у «труну» інтеграційного проєкту – Єдиного економічного простору (ЄЕП), який створює Росія. Саме амбіції Росії щодо ЄЕП стали причиною її силової відповіді на рух України у бік Заходу. В. Путін визнав, що без України ЄЕП не зможе виконати своє призначення – стати суперником ЄС [8].

Уважаємо, що в такому вигляді, як зараз, дії Росії на території Донбасу здебільшого випадкові й символічні, ніж стратегічно продумані. Але це анітрохи не робить їх менш небезпечними. В. Путін утратив ініціативу, яку йому вдалося перехопити в Криму. В. Путін втрачає свій геостратегічний фундамент, його зовнішньополітичні досягнення не варто переоцінювати. Анексувавши Крим, він втратив Україну, а «заморозивши» Донбас, він поховав «квазі-імперську мрію» про ЄЕП назавжди [8].

Однак проблема тут не тільки у В. Путіні, а й у його близькому та далекому оточенні (політики, учені, військові, експерти). Проблема міститься в хибних орієнтирах і оцінках минулого, сьогодення. Так звані логічні пастки, що засіли в них ще з часів «Холодної війни», на які проєктуються суб'єктивні, заполітизовані оцінки та своєрідне тлумачення причин розпаду СРСР. Крім цього, російське наукове співтовариство дає політичному керівництву країни неправильні оцінки можливостей Росії в умовах політико-економічного протистояння із Заходом [11].

Російські еліти переконані: без України Росія не буде великою державою, а без агресивного захисту «своєї історії» і «своєї мови» імперія може впасти. На все це наклалося суб'єктивне сприйняття низкою російських експертів основ геополі-

тики і, як наслідок, бажання кремлівського режиму створити якесь об'єднання від Лісабона до Владивостока [11].

Російське наукове співтовариство, зокрема «дугінці», з початку 2000-х років серйозно почали захоплюватися американськими розробками в галузі «мережєвих» і «мереже-центричних» воєн, а також операціями «базових ефектів». Ці операції визначаються як сукупність дій, спрямованих на формування моделі поведінки друзів, нейтральних сил і ворогів у ситуації миру, кризи та війни.

Першу операцію «базових ефектів» Росія провела в Грузії у 2008 році. Принаймні так уважали в Кремлі. Напередодні анексії Криму В. Путін був переконаний, що він досить успішно провів операції «базових ефектів», спрямованих на формування сприятливих умов для майбутньої агресії: у себе в країні – перетворення народу у «вату»; в Україні – розробка вищого військово-політичного керівництва, окремих опозиційних партій, деморалізація працівників силових структур; у Європі – економічне стримування провідних країн ЄС (контракти щодо «Містраль» із французами, численні контракти з німцями), політичне стримування (створення нових політичних партій, залучення наявних на свою сторону). Однак у «Новоросії» операція «базових ефектів» провалилася. Президенти США, Франції, канцлер Німеччини у відповідь на Крим і «Новоросію» повели себе нестандартно від очікуваної Кремлем лінії [10].

В. Путін, як і Японія в 1941 році, намагається досягти такої стратегічної позиції, що дасть йому змогу убезпечитися від будь-якої контргри США. При цьому вже можна говорити чітко, що В. Путін прагне вийти на суперпозицію, де інтереси Росії будуть забезпечені союзом із Німеччиною або Китаєм. А оптимально й із Китаєм, і з Німеччиною [10].

Ця гра де-факто входить у конфлікт з інтересами національної еліти США та інших глобальних ФПГ. Захід в особі найбільш активного гравця – США – захищає свої поточні позиції, намагаючись запобігти зростанню Китаю або іншого конкурента за допомогою тиску на них фінансовими, економічними, геополітичними інструментами. США грають на десятках майданчиків, і Україна є одним із таких майданчиків. Впливаючи на Київ, Вашингтон впливає на Росію, щоб забезпечити таке становище, коли Росія не становитиме загрози як суб'єкт або як об'єкт, чий ресурси може отримати такий конкурент, як Китай.

Функціонально Україна сьогодні посіла в Європі місце міжвоєнної Польщі 1919–1939 років. Наша країна є буферною зоною, яка відокремлює двох геополітичних гравців (США та Росію) від прямого зіткнення один із одним у Східній Європі. За 22 роки США послідовно створювали умови, які б надали їм можливість вирішити завдання зміцнення своїх

позицій у Східній Європі, що допомогло б нівелювати будь-яку контргру Росії. Падіння режиму В. Януковича 21 лютого 2014 року створило умови для різкого посилення США в Східній Європі. Американці побачили у відступі В. Януковича шанс, який дасть їм змогу задовольнити свої стратегічні інтереси. Це порушило домовленості між Росією та США, які були до Вільнюса, що виявилися у вигляді низки великих угод щодо Сирії, Ірану, Лівії тощо [10].

Є ще низка проблем, які добре окреслив український опозиційний щодо режиму В. Януковича дипломат Б. Яременко: «Росія опинилася у найбільш складному геополітичному становищі за весь час свого існування з часів Кримської війни. Незважаючи на останні бравурні реляції російських офіційних чинників щодо «міцності зовнішньополітичної позиції Росії», аналіз наявних тенденцій дозволяє прогнозувати, що саме 2014 рік, вочевидь, став тим рубежем, який визначатиме ймовірний початок поступових негативних змін у геополітичній ситуації навколо неї. Серед таких тенденцій можна виокремити такі: суттєве погіршення стосунків зі США, країнами ЄС, Японією, Канадою; виключення Росії з «Великої вісімки», поглиблення ізоляції в ООН та інших міжнародних структурах; відсутність одностайної підтримки анексії Криму серед країн СНД; згортання зв'язків з НАТО, посилення позицій Альянсу у Східній Європі та початок переосмислення наявних засад та планів подальшої розбудови системи безпеки в країнах Заходу; запровадження економічних санкцій з боку західних країн, у т. ч. розробка планів ЄС щодо зменшення енергетичної залежності від РФ; виникнення серйозних ускладнень в російській економіці; формування довкола Росії поясу відверто недружніх для неї держав (Україна, Молдова, Грузія); збільшення значення китайського фактору для РФ в усіх аспектах; виникнення напруги у відносинах з Туреччиною; відновлення клімату недовіри у стосунках зі Швецією; підвищення побоювань щодо вірогідних експансіоністських намірів Кремля серед країн, які межують з нею в Арктиці (Канада, Данія, Норвегія, Фінляндія, Ісландія, Швеція, США); зростання загроз безпеці РФ на її південних кордонах; формування міжнародного іміджу Росії як країни-агресора тощо» [12].

Що стосується цін на енергоносії, то їх падіння не є випадковим і має системний характер, оскільки сьогодні за допомогою технологічних інновацій змінюється вся глобальна економіка. Відповідно, залежність від нафти й газу у світі буде поступово зменшуватися. У таких умовах російська економіка, а звідси й держава стають неконкурентоспроможними, оскільки економіка дуже залежить від зовнішнього фінансування, від доступу на ринки, де Росія може продавати обмежений набір товарів, від внутрішньодержавних конфліктів на

релігійному та соціальному ґрунті, регіональних і глобальних конфліктів, на яких вона зав'язана, відбувається загальне старіння інфраструктури.

Існує ще один, на нашу думку, стратегічний прорахунок В. Путіна – це Китай. Як показує реальність, усі спроби «вербування» Пекіна як союзника приречені на провал. Китай не підтримав Росію під час голосування по Криму в Раді Безпеки ООН навесні 2014 року.

Китай постійно та невпинно руйнує монополію Росії на контроль над газовими запасами Середньої Азії. Туркменський газ завжди йшов на північ, і Туркменістан був заручником цінової політики Газпрому. Тепер він іде на схід. По газопроводу буде поставлятися до 62 мільярди кубометрів газу в рік. Це половина того, що Газпром поставляє Європі. Те саме відбувається в Казахстані, де китайські компанії встановили контроль над більшою частиною енергетичної індустрії [6].

Насправді російсько-китайські взаємини дуже складні й неоднозначні. Китайці ніколи не пробачать росіянам захоплення Східного Сибіру ще за царської Росії. Для них це «втрачені території». Вони бажають повернення власності, і цьому сприяє етнічне переселення китайців за Амур. Населення Східного Сибіру за 20 років скоротилося з 8 мільйонів до 6,3 мільйонів осіб. Загалом, за прогнозами, до 2050 року в Росії буде жити не більше ніж 110 мільйонів чоловік [6].

Безперечно, ці території рано чи пізно стануть ареною геополітичних «апетитів» Китаю. Знаково те, що в китайській Раді національної безпеки є фракція, яка мала намір підтримати В. Путіна щодо України, сподіваючись отримати більш вигідні умови поставок газу, продовольства й корисних копалин. Але Сі Цзіньпін зайняв протилежну позицію. Крім того, найвірогідніше, що Пекін не знехтує великою перспективою американо-китайської «Великої Двійки» заради порятунку режиму В. Путіна [6].

Якщо дивитися на проблему із суто економічного погляду, то й у цьому напрямі РФ у вираженні політики В. Путін зазнає системної поразки. У Європи зараз незвично великі запаси газу. Ціни на нафту постійно падають. Ірак досяг максимального рівня виробництва за останні 35 років, Америка щодня додає на ринок по кілька сотень барелів сланцевої нафти, а Лівія та Іран відновлюють експорт. Багато європейських трубопроводів, починаючи з 2009 року, було переобладнано для подання палива у двох напрямках з метою в разі необхідності допомогти вразливим прикордонним державам. Десять держав ЄС будують «LNG» термінали [6].

Також зауважимо, що втеча капіталу з Росії тільки у 2014 році сягнула більше ніж 100 млрд доларів США. Російський Центробанк не може захистити рубль без жорсткої монетарної полі-

тики. Російським банкам і підприємствам доведеться найближчим часом закрити кредитів на 155 млрд доларів США на ворожому ринку тощо. Тобто, Росія потрапила в пастку очікуваного середньорічного доходу. Багатства нафтового буму розтрачено, російські інженерні навички атрофувалися, а промисловість спустошена «голландською хворобою» (деіндустріалізація країни, що перейшла на експорт одного виду сировини) тощо [6].

Отже, дії В. Путіна сьогодні в Україні – це дії слабкої сторони, яка намагається зайняти більш сильну позицію у світовому розкладі в умовах, коли в світі стрімко змінюється баланс сил на користь азіатських країн. Із цього випливає ключова суперечність у зовнішній політиці РФ: Росія лише вдає із себе велику державу. Її ресурсний потенціал не відповідає масштабу еліти, яка керує країною, що перетворила Росію в регіональну державу з деградуючою інфраструктурою, населенням, яке вимирає, ослабленою армією тощо.

Сьогодні Росія дуже нагадує Османську імперію кінця XIX – початку XX століть, чії ресурси приваблювали більш потужних гравців, а еліта не змогла вчасно забезпечити модернізацію, яка дала б змогу уникнути занепаду. Так Росія виконує функцію прокладки між Західним конгломератом і зростаючою Азією, приваблюючи обох своїми ресурсами.

Що ж до самої України, то наша країна має шанс із об'єкта, з майданчика глобального протистояння перетворюється на суб'єкта, на самостійний інструмент. Україна, як мінімум, має місію демонтажу Російської імперії, як максимум, зацікавлена допомогти Росії здійснити переосмислення й «перезбірку», що надасть можливість народитися новій Росії. Отже, масштабні виклики, які стоять перед Україною, можуть перевести її на наступний рівень глобальної міжнародної ієрархії держав. Військовий виклик зумовлює розвиток технологій, соціальний – зміну суспільного договору, економічний – народження нової економіки тощо.

Разом із тим вважаємо, що розв'язання «українського вузла» ще далеке від свого логічного завершення, у якому особиста позиція В. Путіна відіграє ключову роль. Тобто, визнати поразку на Донбасі – визнати особисту поразку, що наразі видається малоімовірним. В. Путін й надалі підніматиме ставки як у політичному/інформаційному/економічному, так і суто військовому вираженні для пошуку кращих позицій, насамперед задля збереження

власного режиму. Отже, ця тема й надалі залишатиметься актуальною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтєєв Б. Політичний двієчник Вовочка / Б. Бахтєєв // Хвиля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/08/7/7034161>.
2. Основи теорії міжнародних відносин : [навчальний посібник] / [М. Бучин, М. Гетьманчук, У. Ільницька та ін.]. – Львів : Академія сухопутних військ, 2010. – 240 с.
3. Возняк Т. Світ гібридних війн / Т. Возняк // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/voznjak/546cd5cfbda51/>.
4. Геополітика України (Військовий аспект) : [навчальний посібник] / [Л.П. Шлемкевич, П.П. Ткачук, М.П. Гетьманчук та інші]. – Львів : Військовий інститут, 2004. – 835 с.
5. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. Горбулін // Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viynayak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html.
6. Еванс-Прічард А. Путін допустив кричущий стратегічний прорахунок, не запитавши згоди Китаю / А. Еванс-Прічард // Журнал «І» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ji-magazine.lviv.ua/anons2014/Ambrose%20Evans-Pritchard_Putin_prorahuvavsya_ne_zapytavshy_Kytaj.htm.
7. Климовский С. Гибридная война в Украине как пролог глобальной войны / С. Климовский // Хвиля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/gibridnaya-voyna-kak-prolog-globalnoy-voynyi.html>.
8. Крастев И. Project Syndicate: Путин поскользнулся на украинском льду / И. Крастев, С. Холмс // Хвиля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/project-syndicate-putin-podskolznulsya-na-ukrainskom-ldu.html>.
9. Кудряченко А. Геополітика / А. Кудряченко, Ф. Рудич, В. Храмов. – К. : МАУП, 2004. – 293 с.
10. Романенко Ю. Последний курс: цели Путина в контексте украинского кризиса / Ю. Романенко // Хвиля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hvylya.org/analytics/geopolitics/posledniy-kurs-tseli-putina-v-kontekste-ukrainskogo-krizisa.html>.
11. Украинский синдром Путина: ослепленный желаниями // Спротив [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sprotyv.info/ru/news/12076-ukrainskiy-sindrom-putina-osleplenny-zhelaniyami>.
12. Яременко Б. Геополітична пастка для Росії / Б. Яременко // Лента [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lenta.newspaper.net/>.